

IWONA KRYCKA-MICHNOWSKA

Uniwersytet Warszawski

ŻYDZI I KWESTIA ŻYDOWSKA W PROZIE NIEFIKcjONALNEJ ZINAIDY GIPPIUS

O Zinaidzie Gippius (1869–1945) — muzie rosyjskiej bohemy artystycznej przełomu wieków, skandalizującej poetce, publicystce i diarystce napisano już wiele, zwłaszcza w ostatnim ćwierćwieczu¹. Analizie poddawano jej osobowość i styl życia, poglądy polityczne i religijne, stosunek do miłości i sztuki. Tematem, który jak dotąd nie doczekał się opracowania, jest stanowisko pisarki w kwestii żydowskiej. Może to wynikać z faktu, że Gippius stosunkowo rzadko wypowiadała się na ten temat. Tymczasem lektura jej diarystyki oraz publicystyki i eseistyki świadczy o tym, że Żydzi — ich status, miejsce i rola w historii — stanowią istotny przedmiot refleksji pisarki, a jej stosunek do nich jest ambiwalentny.

Gdy prześledzimy biografię Zinaidy Gippius, okaże się, że wśród jej licznych znajomych i przyjaciół było wielu Żydów. Z niektórymi z nich połączyła ją zażyłość. Chodzi tu zwłaszcza o krytyka literackiego i teatralnego, ideologa rosyjskiego modernizmu Chaima Fleksera publikującego pod pseudonimem Akim Wołyński. W po-

¹ Zob. E. Криволапова, „Преодолеть без утешенья”. Зинаида Гиппиус и ее время. (В помощь учителю), Орел 2006; I. Krycka-Michnowska, *O sobie, o Rosji, o duszy rosyjskiej. Dzienniki Zinaidy Gippius*, Katowice 2015 (i in.).

łowie lat 90. XIX wieku początkującą wówczas pisarkę związał z nim kilkuletni burzliwy romans, którego świadectwem jest bogata korespondencja² oraz wczesny dziennik *Contes d'amour* (1893–1904). Jak wynika z zapisów diarystycznych, w relacji z Wołyńskim Gippius poszukuje niezwyklej, prawdziwej, „czystej” miłości, w nim samym zaś — Androgyne czy też ideału człowieka:

А Флексер всегда (и почему? почему?) казался мне человеком, которому все можно сказать и который все поймет. Я знала, что это не так, а между тем упрямая и бессмысленная человеческая слабость меня баюкала другим.

Я думала, что это человек — среднего рода. Иначе смотреть на него не могла [...] И вот — мы стали сближаться³.

Z biegiem czasu jednak — zamiast ideału, podobieństw do siebie samej oraz zbieżnego systemu wartości i stylu życia — diarystka coraz wyraźniej zaczyna dostrzegać odmienność Fleksera, w tym tę wynikającą z różnic religijnych. Jego inność zaczyna ją niepokoić, a także budzić pogardę, stopniowo przeradzając się w obcość, a następnie wrogość, która prowadzi do rozstania:

Я вижу, что больше того, что я с ним достигла, — я не достигну. „Чудесной” любви он не вместит, власти особенной, яркой — я не имею; [...] он человек антихудожественный, не тонкий, мне во всем далекий, чуждый всякой красоты и моему Богу. (Ведь даже и в прямом смысле чуждый моему Богу Христу. Я для него — „гойка”. И меня оскорбляет, когда он говорит о Христе. Ведь во мне „зеленая лампадка”, „житие святых”, бабушка, заутреня, ведь это все было в темноте прошлого, это — мое). [...] Чужой, и теперь часто противный человек...⁴

Wieloletnia przyjaźń połączyła Gippius z poznanym zimą 1907/1908 roku w Paryżu Ilją Fondamińskim. O współpracowni-

² Zob. З.Н. Гиппиус, *Собрание сочинений*, t. 14: *Я и услышу, и пойму: Избранная переписка 1891–1945 гг. Венок посвящений*, ограс., kom. i indeks nazwisk А.Н. Николюкина, Т.Ф. Прокопова, Москва 2013, s. 9–82.

³ З.Н. Гиппиус, *Contes d'amour. Дневник любовных историй (1893–1904)*, w: *тежже, Собрание сочинений*, t. 8: *Дневники: 1893–1919*, Москва 2003, s. 40–41 (4.03.95).

⁴ Тамże, s. 43 (15.10.1895).

ku Borisa Sawinkowa, eserowcu i publicyście ukrywającym się pod pseudonimem Bunakow, pisarka kilkakrotnie wspomina na kartach diariuszy, zwłaszcza w dziennikach *О Бывшем* i *Парижская ажанда*. 1908. Symptomatyczna jest jej notatka z 14 marca 1911 roku:

[...] еврей, абсолютно не похожий на еврея. Нежный, кроткий, христианнейший — весь любовь. Смутно верующий и веры своей боящийся. Мы много с ним были, много разговаривали. И близко⁵.

Zapis ten, podobnie zresztą jak pozostałe, świadczy o niewątpliwej sympatii autorki do Fondamińskiego, nazywanego zazwyczaj czule Iljuszą bądź Fondamińczykiem. Gippius zwraca uwagę na jego łagodność, dobrotliwość i okazywaną innym miłość. Jednak cechy, które wzbudzają sympatię i życzliwość autorki, kojarzy ona jednoznacznie z postawą chrześcijańską. Sam Fondamiński natomiast jest — jej zdaniem — „Żydem absolutnie niepodobnym do Żyda”, nieuosabiającym cech „typowo żydowskich”.

Z głęboką życzliwością i współczuciem wspomina diarystka archimandrytę Michaiła (Pawła Siemionowa) — rosyjskiego Żyda wychowanego w rodzinie prawosławnej. Duchowny, który otwarcie opowiadał się za reformą Cerkwi, następnie „chrześcijański socjalista” i członek wspólnoty staroobrzędowców od czasów Spotkań Religijno-Filozoficznych był znajomym Mereżkowskich. Po tragicznej śmierci Michaiła w 1916 w dziennikach okresu wojny i rewolucji Gippius pisze o nim jako o proroku „nowego chrześcijaństwa”, ofiarnym człowieku i męczenniku:

Умер в Москве старообрядческий епископ Михаил (т.н. Канадский). [...]

Это был примечательный человек.

Русский еврей. Православный архимандрит. Казанский духовный профессор. Старообрядческий епископ. Прогрессивный журналист, судимый

⁵ З.Н. Гиппиус, *О Бывшем (1899–1914)*, w: те же, *Собрание сочинений*, t. 8..., s. 110.

и гонимый. Интеллигент, ссылаемый и скрывающийся за границей. Аскет в Белоострове, отдающий всякому всякую копейку. Религиозный проповедник, пророк „нового” христианства среди рабочих, бурный, жертвенный, как дитя беспомощный [...]»⁶.

Warto przypomnieć, że na początku lat dziesiątych XX w. Gippius opowiedziała się przeciwko kampanii antysemitkiej, która rozprętała się po aresztowaniu oskarżonego o rytualny mord Menachema Bejlisa⁷. W styczniu 1914 roku wraz z mężem i Dmitrijem Fiłosofowem zainicjowała wykluczenie z Towarzystwa Religijno-Filozoficznego Wasilija Rozanowa. Bezpośrednim powodem tego bezprecedensowego kroku były publikacje Rozanowa w monarchistycznej, antysemitkiej gazecie „Земщина”⁸.

Do kwestii tej powróciła pisarka niemal dziesięć lat później w szkicu wspomnieniowym *Задумчивый странник (О Розанове)* (1923), w którym próbuje rozliczyć się z przeszłością, podkreśla oryginalność czy też paradoksalność Rozanowa oraz antytetyczność jego stosunku do Żydów i chrześcijaństwa. Choć o usunięciu myśliciela opowiada, nie przywołując żadnych nazwisk, wyraża głęboki żal z powodu niesprawiedliwości i bezcelowości swych opinii o nim:

Всенародное самовыворачивание Розанова, хотя и оскорбляло многих, было еще терпимо: уединенный человек, говорит из своего уединения. Но статьи в „Земщине”, такие, в такой момент — делали Розанова „вредительным” общественно (чего он, конечно, не понимал). От него уже надо было — общественно — защищаться.

Такой защитой было, между прочим, и публичное исключение его из числа членов Религ<иозно-> философского общества [...].

Хочу сознаться, увы, что на мой тогдашний взгляд Розанов был еще слишком „человек”; и предельная безответственность его как человека

⁶ Tejże, *Синяя книга. Петербургский дневник (1914–1917)*, w: tejże, *Собрание сочинений*, t. 8..., s. 193–194 (29.10.1916).

⁷ Proces Menachema Mendela Bejlisa zapoczątkował międzynarodową krytykę antysemitkiej polityki prowadzonej przez Rosję.

⁸ Chodzi m.in. o artykuły *Андрюша Ющинский* i *Наша кошерная печать*, które następnie weszły do książki *Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови* (1914).

мне была нестерпима. Сколько несправедливых слов было сказано, несправедливых и бесцельных, — и как я о них теперь жалею!⁹

Problem sprecyzowania stanowiska wobec Żydów stał się szczególnie istotny dla rosyjskiej inteligencji podczas I wojny światowej i rewolucji. Już 2 sierpnia 1914 Gippius ostro reaguje na zajścia antyżydowskie, oskarżając rodaków o bestialstwo. Z jednej strony jest oburzona urządzanymi przez Rosjan pogromami, z drugiej, zarzuca cynizm rosyjskim politykom, którzy próbują rozgrywać kartę żydowską w obliczu zagrożenia utratą poparcia:

Тысячи возвращающихся с курортов через Швецию создали в газетах особую рубрику: „Германские зверства”. Возвращения тяжкие, непередаваемые, но... кто осуждает? Тысячными толпами текут евреи. Один, из Торнео, руку показывал: нет пальца. Ему оторвали его не немцы, а русские — на погроме. Это — что? Или евреи не были безоружны? А если и мы звери... кому перед кем кичиться?

Впрочем, теперь и Пуришкевич признает евреев и руку жмет Милюкову¹⁰.

Kwestię żydowską porusza diarystka także w kontekście refleksji nad równouprawnieniem kobiet. Pod datą 19 marca 1917 roku notuje:

Буду очень рада, если „женский” вопрос разрешится просто и радикально, как „еврейский” (и тем падет). Ибо он весьма противен. Женщины, специализировавшиеся на этом вопросе, плохо доказывают свое „человечество” [...] Перовская, та же Вера Фигнер [...] занимались не „женскими”, а общечеловеческими вопросами, наравне с людьми, и просто были наравне с людьми. Точно можно, у кого-то попросив, — получить „равенство”! [...].

Нет, женщинам, чтобы равными быть, — нужно равными становиться. Другое дело внешне облегчить процесс становления (если он действительно возможен). Это — могут женщинам дать мужчины, и я, конечно, за это дарование¹¹.

⁹ З.Н. Гиппиус, *Задумчивый странник. (О Розанове)*, w: *теjże, Собрание сочинений*, т. 6: *Живые лица. Воспоминания. Стихотворения*, Москва 2002, s. 141.

¹⁰ *теjże, Синяя книга. Петербургский дневник (1914–1917)...*, s. 158.

¹¹ *Тамże*, s. 249.

Gippius, którą obwiniano o mizoginię, choć nie była wolna od różnorodnych uprzedzeń, sprzeciwiała się zarówno dyskryminacji ze względu na płeć, jak i dyskryminacji etnicznej, rasowej czy religijnej. Uważała, że każdy — niezależnie od płci, narodowości i wyznania — może swe człowieczeństwo potwierdzać bądź mu zaprzeczać.

Pisarka była rzeczniczką demokratyzacji życia społeczno-politycznego w Rosji oraz zwolenniczką zmian przeprowadzonych podczas rewolucji lutowej; rewolucji, która zniosła wszelkie ograniczenia wobec Żydów, czyniąc ich pełnoprawnymi obywatelami. A — zdaniem Pawła Śpiewaka — „okres między lutym a listopadem 1917 roku był najlepszym w historii rosyjskiego żydostwa. Otwierały się realne szanse na polityczny i kulturowy rozwój. Pojawiły się możliwości ekonomicznego i edukacyjnego awansu”¹². Gippius wierzyła również, że rewolucja zapoczątkuje religijne odrodzenie ludzkości oraz zainicjuje nowy w jej dziejach — etap braterstwa.

Od przewrotu październikowego papierkiem lakmusowym człowieczeństwa staje się dla pisarki stosunek do bolszewików, wobec których formułuje ostre oskarżenia — zwłaszcza w dziennikach czasów wojny i rewolucji. Nawet dotychczasowych przyjaciół dyskredytuje w jej oczach nie tylko przynależność do partii bolszewickiej, lecz jakiegokolwiek przejawy sympatyzowania z nią. Wśród opisywanych przez nią popleczników Lenina są wydawca żydowskiego pochodzenia Zinowij Grzebin i Maksym Gorki:

Наш еврей-домовладелец, чтобы спасти себя, отдал свою квартиру в распоряжение Луначарского „для просветительных целей”. Там поселился фактор большевиков Гржебин (прохвост), реквизирует себе два автомобиля, наклеил на дверь карточку „Музей Минерва” — и зажил прилеваючи. Сегодня к нему от Манухина пошел обедать Горький. Этот страдальческий кретин тоже малограмотен: тоже поверил „Правде”: наши кадетский заговор!¹³

Gippius konstruuje postać Grzebina na podstawie negatywnych stereotypów etnicznych, uwydatniając funkcjonujące w świadomości

¹² P. Śpiewak, *Żydokomuna. Interpretacje historyczne*, Warszawa 2012, s. 87–88.

¹³ З.Н. Гиппиус, *Черные тетради (1917–1919)*, w: *тејже, Собрание сочинений*, t. 8..., s. 347.

mości masowej ujemne cechy przypisywane Żydom. A „żydowskie przekleństwo — jak zauważa Edgar Morin — to utrzymujące się przez stulecia utożsamienie z pieniądzem [...]. Tym, co w świecie żydowskim najbardziej kłuje w oczy, jest pieniądź”¹⁴. Grzebin w dziennikach jest ukazany jako szubrawiec i cynik, wykorzystujący każdą okazję, by nieuczciwie się wzbogacić. Diarystka wyposaża go w rysy ponadindywidualne, co obrazują kolejne notatki z 1919 roku:

Приходят, кроме того, всякие евреи и еврейки, тип один, обычный, — тип нашего Гржебина: тот же аферизм, нажива на чужой петле. Гржебин даже любопытный индивидуум. Прирожденный паразит и мародер интеллигентской среды. Вечно он околачивался около всяких литературных предприятий, издательств, — к некоторым даже присасывался, — но в общем удачи не имел¹⁵.

Odwołując się do negatywnych wyobrażeń na temat Żydów, Gippius opisuje ich jako aferzystów, pasożytów i spekulantów; zwraca uwagę na ich chciwość, przebiegłość, interesowność i bezdusność. Po raz kolejny dochodzi tu więc do głosu stereotypowe spojrzenie na innego; to, co Andrzej de Lazari nazwał zaprogramowaniem kulturowym¹⁶. Gwoli przynajmniej częściowego usprawiedliwienia autorki zapisów — nieprzejednanej antybolszewiczki — przypomnę, że była ona bezkompromisową maksymalistką, wymagającą i krytyczną nie tylko wobec innych, ale również wobec siebie samej.

W *Dziennikach petersburskich* diarystka nieustannie podkreśla żydowskie pochodzenie liderów bolszewickich, z jej wypowiedzi zaś wyłania się obraz zagłady ojczyzny, przeprowadzanej głównie rękoma obcokrajowców, zazwyczaj Żydów. Gippius wyjaśnia w komentarzach, że kryją się oni za swojsko brzmiącymi nazwiskami, które są jedynie pseudonimami. Dwa tysiąclecia temu Żydzi skazali na śmierć

¹⁴ E. Morin, *Świat nowożytny a kwestia żydowska*, przeł. W. Prażuch, Warszawa 2010, s. 78.

¹⁵ З.Н. Гиппиус, *Черная книжка (1919)*, w: те же, *Собрание сочинений*, t. 9..., s. 33.

¹⁶ Zob. A. de Lazari, *Uwagi wstępne*, w: A. de Lazari, T. Rongińska (red.), *Polacy i Rosjanie. Przewyciężanie uprzedzeń*, Łódź 2006, s. 5.

Jezusa, a obecnie — jak wynika z dzienników — wielu z nich krzyżuje Rosję, którą pisarka postrzega jako Chrystusa narodów. W świetle sugestii, że bolszewicy to nie-Rosjanie, wiarygodniej brzmi twierdzenie diarystki, iż są oni jedynie uzurpatorami, dążącymi do zniszczenia rosyjskiego narodu, a nie jego przedstawicielami:

Ваша Наивность! Mister Wilson! Вы хотите спросить нескольких евреев под псевдонимами о „воле русского народа”. Что же, спросите, послушайте. Но боюсь, что это недостаточная информация. Вы больше бы узнали, если бы жили с недельку в Петербурге, покушали нашего овсеца, поехали на трамваях, а затем отправились бы по России... ну хоть до Саратова и обратно. [...] Там вы непосредственным соприкосновением узнали бы „волю русского народа”. Или, во всяком случае, наверно, узнали бы его неволю¹⁷.

Przewrót bolszewicki Gippius tak jednoznacznie utożsamia z Żydami, że kojarzy z nimi nawet reformę pisowni rosyjskiej: „Большевицкие газеты читать бесполезно. К тому же они ввели слепую, искажающую дух языка, орфографию. (Она, между прочим, дает произношению — еврейский акцент!)”¹⁸.

Jednak wysuwana przez nią teza, że partia bolszewicka jest partią żydowską, a Żydzi stanowią większość jej kierownictwa i władz sowieckich, jest bezpodstawna. Choć bardzo wielu z nich zaangażowało się w różne ruchy polityczne, w tym rewolucyjne i terrorystyczne — jak dowodzi Paweł Śpiwak na podstawie analizy statystycznej członków KC partii bolszewickiej — w pierwszych latach po październiku w jej władzach znajdowało się od kilkunastu do około trzydziestu procent Żydów¹⁹. Podtrzymując rozwijany od przewrotu bolszewickiego mit żydokomuny, Gippius włącza się w antysemicki dyskurs oraz w szablonowe myślenie, że to „Żydzi uknułi rewolucję bolszewicką i narzucili komunizm narodowi rosyjskiemu, który go nie chciał”²⁰.

¹⁷ З.Н. Гиппиус, *Черные тетради (1917–1919)*..., s. 460.

¹⁸ Tamże, s. 440 (1.09.1918).

¹⁹ Zob. P. Śpiwak, *Żydokomuna*..., s. 92–93.

²⁰ J. Trachtenberg, *Diabeł i Żydzi. Średniowieczna koncepcja Żyda a współczesny antysemityzm*, przeł. R. Stiller, Gdynia 1997, s. 15. U źródeł tego mitu stoją

W okresie emigracyjnym kwestia żydowska i problem antysemityzmu rzadko stają się przedmiotem refleksji w dziennikach Gippius, co może dziwić w obliczu nasilającej się w Europie, zwłaszcza w III Rzeszy, wrogości wobec Żydów. W ówczesnych diariuszach odnajdziemy zaledwie kilkanaście wzmianek na temat narastania antysemityzmu²¹.

Pisarka dostrzega go niemal od pierwszych dni pobytu w Mińsku w 1920 roku. Zwraca uwagę na wrogość polskiego społeczeństwa wobec Żydów oraz nienawiść Polaków do Rosjan. Zauważa antysemityzm polskich środowisk inteligenckich w Wilnie skupionych wokół profesora Mariana Zdziechowskiego, sugerując, że niechęć i uprzedzenia w pewnej mierze karmią się katolicyzmem: „У Марьянна Здеховского бывали прелаты и ксендзы. Католичество в Польше играет очень важную роль. Антисемитизм частью питается и католичеством”²². Jednocześnie zauważa nienawiść środowisk żydowskich w Wilnie wobec Polaków; twierdzi także, że jedyną obroną Żydów jest polski rząd²³.

Wśród barwnych sylwetek Żydów przewijających się przez *Dziennik warszawski* — obok „sprytnego” i „przebiegłego” profesora Szymona Askenazego pojawia się postać redaktora-wydawcy rosyjskiej gazety „Варшавское слово” **Władimira Horwitza-Samojłowa, któ-**

m.in. spreparowane przez policję carską Protokoły Mędrców Syjonu o spisku Żydów planujących podbój i spustoszenie świata oraz zniszczenie pogardzanej i znienawidzonej przez nich cywilizacji chrześcijańskiej. Opublikowane w 1903 w petersburskiej gazecie „Знамя” w wersji książkowej pojawiły się w 1905, a do czytelnika zachodniego dotarły po roku 1918 przywiezione przez białą emigrację. Zob. P. Śpiewak, *Żydokomuna...*, s. 15–16.

²¹ Zob. З.Н. Гиппиус, *Год войны* (1939), w: *тејже, Собрание сочинений*, t. 9..., s. 205 (14.04.1939) oraz *тејже, Серое с красным* (*Дневник 1940–1941*), w: *тејже, Собрание сочинений*, t. 9..., s. 277 (24.08.1940).

²² *тејже, Варшавский дневник (1920–1921)*, w: *тејже, Собрание сочинений*, t. 9..., s. 96.

²³ Tamże, s. 101. Jak zauważa Morin, „po zakończeniu pierwszej wojny światowej, niepodległa i demokratyczna Polska uznała istnienie mniejszości narodowych na swym terytorium, w tym najliczniejszej z nich — żydowskiej. Istniało żydowskie szkolnictwo, a także bogata i zróżnicowana prasa żydowska wydawana w jidysz...”. E. Morin, *Świat nowożytny a kwestia żydowska...*, s. 91.

ry w późniejszym czasie został zdemaskowany jako bolszewicki agent ukrywający się pod pseudonimem Iwanow²⁴. Aby podkreślić zezwierzęcenie sympatyka bolszewików, podobnie jak w przypadku Gorkiego, pisarka posługuje się animalistycznymi określeniami. O ile więc Gorki nie mówi, lecz „wyje”, o tyle Horwitz „wpełza” do pokoju Mereżkowskich:

Единственная русская газета в Варшаве была „Варшавское слово”. Мы уже в Минске знали, что ее называют „поганкой”. Заведовала ею темная личность, какой-то еврей Горвиц, газета большевичнила вовсю. Мы не могли понять, как ее не пристукнут, но Горвиц, оказывается, служал правой партии, или вроде — „страже крессовой”, ею был и субсидируем.

Горвиц этот однажды вполз к нам в комнату, ругал (пытался) Савинкова, а когда мы с ним обошлись крайне холодно, принялся в газете ругать и нас, хотя с опаской²⁵.

Kwestię żydowską Gippius porusza kilkakrotnie w publicystyce i eseistyce emigracyjnej. Negatywne sylwetki Żydów skreślone przez nią na kartach dzienników czasów wojny i rewolucji skłoniły publicystów do oskarżenia autorki o antysemityzm. Pisarka podjęła dyskusję na ten temat w artykule *Antysemityzm* (1921), który stał się pretekstem do wyrażenia jej skrajnie antybolszewickich poglądów. Odpierając zarzuty, Gippius broniła nie tylko siebie, ale całej rosyjskiej inteligencji i rosyjskiego narodu. Wbrew faktom starała się dowieść, że Rosjanom obca jest wrogość wobec innych, a zwłaszcza wobec Żydów. Zdawała się zapominać o dyskryminacyjnej polityce władz carskich — ograniczeniach dotyczących kształcenia i pracy, o strefach osiedlenia Żydów, wreszcie o krytykowanym przez siebie masowych pogromach w imperium rosyjskim:

Нет, если есть какая-нибудь точка „святости” в душе русского интеллигента — она тут, в его кристально-честном отношении к евреям [...].

Так было, и это было неизменно, а теперь... теперь к этому прибавилось еще нечто новое: ощущение в полноте *и внешнего* нашего равенства с ев-

²⁴ Zob. A.R. Suławka, *Prasa rosyjska i rosyjskojęzyczna o tematyce społecznej, politycznej i kulturalnej, wydawana w Warszawie (lata 1918–1939)*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, nr 25, s. 134.

²⁵ З.Н. Гиппиус, *Варшавский дневник (1920–1921)...*, s. 103.

реями, одинаковости нашей в несчастьи. [...] Мы и евреи — не одинаково ли угнетенный народ? И не наш ли это общий, — ленинский, всероссийский, — погром? [...]

В русском народе, в самой его стихии, очень мало склонности к национальной вражде вообще, — к антисемитизму в частности. Никогда не было его не только в Великороссии [...], но не было его и на юге²⁶.

Pisarka zaprzecza wrogości Rosjan wobec innych narodów, posługuje się natomiast sformułowaniem „powierzchnowy antysemityzm”. Jego przyczyn upatruje w tym, że znaczna część bolszewików pełniących wysokie funkcje to Żydzi. Przedstawiciele innych nacji — jak dowodzi, przywołując nazwiska Dzierżyńskiego, Petersa, Zinowjewa i Trockiego — okazali się bardziej fanatyczni i gorliwi niż komisarze rosyjscy. Gippius stara się jednak przesunąć akcenty, eksponując problem zagrożeń płynących ze strony bolszewizmu zarówno dla Rosjan, jak i Żydów. Przekonuje, że po 1917 roku zmieniły się linie graniczne między ludźmi, którzy odtąd dzielą się nie na Rosjan i Żydów, lecz na bolszewików i antybolszewików, na tych, którzy biją i tych, którzy są bici. Nadzieje na pojednanie narodów wiąże pisarka z rosyjskimi ruchami religijnymi:

Есть у меня еще одно основание утверждать, что близкое возрождение народа будет подлинным и, между прочим, свободным от всякой национальной ненависти. Это основание — характер нынешнего русского религиозного движения. Не многим известно, что в русской церкви произошел раскол, своего рода революция, и что мы присутствуем при начале реформации. [...] Здесь я скажу лишь, что новое народное революционно-религиозное движение столь же опасно для большевиков и для монархистов, сколь благотворно для русского народа и благодетельно для евреев: оно несет просвещенный мир, а не национальную вражду²⁷.

Do kwestii żydowskiej powraca Gippius w 1928 roku w artykule *Не нравится — нравится*, poszukując korzeni konfliktu między Żydami a nie-Żydami w sferze religijnej:

Никто не будет спорить, что корни „еврейского вопроса” — религиозные. Никто не будет утверждать, что даже мы оторвались от этих корней

²⁶ Tejże, *Мечты и кошмар (1920–1925)*, Санкт-Петербург 2002, s. 181–182.

²⁷ Тамże, s. 185.

без остатка; а уж евреи — тем менее [...] Если же с корнями считаться, — с корней и надо начинать²⁸.

Powołując się na Rozanowa, przypomina, że u źródeł konfliktu leży wzajemna nienawiść. Dostrzega jednak głęboką potrzebę poszukiwania porozumienia i możliwość jego osiągnięcia w przyszłości. Znakiem zbliżających się przemian w relacjach rosyjsko-żydowskich ma być postawa żony Ilji Fondamińskiego — Amalii. Pisarka przywołuje jej postać na kartach dzienników, publikuje nekrolog opatrzony wymownym tytułem *Негасимая свеча* („Последние новости”, 22.06.1935) oraz szkic *Единственная* w zbiorze *Памяти Амалии Осиповны Фондаминской* (Paryż 1937). Portretuje ją jako „maleńką ciemnowłosą kobietę o wieszczych oczach i mężnym sercu”, wyróżniając jej unikatową umiejętność łączenia przeciwieństw, tego, czego — zdaniem wielu — nie da się połączyć²⁹. Zwraca uwagę zwłaszcza na przenikliwość, która pozwoliła jej dostrzec bliskość judaizmu i chrześcijaństwa. Wyjątkowość Fondamińskiej — wychowanej w bogatej, pobożnej rodzinie Żydówki polega na tym, że uczestniczy ona w nabożeństwach szabatowych, a zarazem kontempluje Ewangelię: „Да, **Амалия** — истинная, подлинная дочь Израиля. Но в той высшей его точке, где великий народ, оставаясь верным себе, узнает своего Царя, — и соприкасается с христианством”³⁰.

Po raz ostatni Gippius podejmuje temat Żydów w niedokończonym artykule z 1939 roku *О евреях и статье Фельзена*. Komentuje w nim tekst zaprzeczającego z nią prozaika, krytyka i publicysty pochodzenia żydowskiego — Nikołaja Freudensteina (1894–1943), piszącego pod pseudonimem Jurij Felzen³¹. W drugiej połowie lat

²⁸ З.Н. Гиппиус, *Собрание сочинений*, t. 13: *У нас в Париже: Литературная и политическая публицистика 1928–1939 гг. Воспоминания. Портреты*, oprac., kom. i indeks nazwisk А.Н. Николюкин, Т.Ф. Прокопов, Москва 2012, s. 64–65.

²⁹ Tejże, *Негасимая свеча (Памяти Амалии Фондаминской)*, w: tejże, *Арифметика любви. Неизвестная проза 1931–1939 годов*, Санкт-Петербург 2003, s. 496.

³⁰ Tamże, s. 498.

³¹ Artykuł ten dotąd nie został odnaleziony.

30. podjął on szczególnie wówczas aktualny temat miejsca Żydów w europejskiej, chrześcijańskiej kulturze.

W tekście *О евреях и статье Фельзена* pisarka zarzuca adwersarzowi błędne rozumowanie — dostrzeżenie misji Żydów w szerzeniu idei prorockich i mesjańskich oraz zignorowanie religijnych i historycznych przyczyn konfliktu, a zwłaszcza momentu podziału narodu żydowskiego. Dowodzi, że zrozumieć współczesnych Żydów i ich misję można jedynie w kontekście ich historii oraz religii. Podkreśla szczególny status Żydów wśród innych narodów, ich wzajemną solidarność i siłę, świadomość wybraństwa i ideę mesjanistyczną. W historii starożytnego judaizmu wyróżnia dwa kierunki: oparty na Prawie oraz nauczaniu Proroków. Istotę pierwszego stanowić ma konserwatyzm i wierność, drugiego — rewolucjonizm i ofiarność:

Оба течения были равно огненны, — такого свойство народа. И борьба [...] наиболее ярко воплотившего революционность и жертвенность, и тем послужившего разделению тела народного на две (не равные) части³².

Pierwszy — odrzucił Chrystusa, pozostając „czystym żydostwem” stojącym na straży Tory i Talmudu, drugi — przyjął Chrystusa jako Mesjasza. Gippius twierdzi, że pierwotnie chrześcijaństwo było w istocie judeo-chrześcijaństwem aż do momentu, gdy wlała się w niego myśl grecka i strumień kultury europejskiej. Przypomina też, że kultura ta wyrosła na gruncie chrześcijaństwa.

Eseistka stara się skonstruować sylwetkę typowego Żyda: przekonuje, że jest on konserwatywny oraz obca jest mu ofiarność (właściwa chrześcijaństwu i jego wyznawcom — Rosjanom). Gippius, która opowiada się za integracją, negatywnie odnosi się do idei utworzenia państwa żydowskiego jako potencjalnie sztucznego tworu. Zwraca uwagę na nacjonalizm żydowski, za zwyrodniałą, skażoną i fałszywą mieszankę nacjonalizmu i patriotyzmu uznając nazizm. Choć przekonuje o wyjątkowym utalentowaniu Żydów w dziedzinie muzyki, malarstwa i rzeźby, dodaje, że nie było do-

³² З.Н. Гиппиус, *О евреях и статье Фельзена*, w: Т. Pachmuss, *Intellect and Ideas in action. Selected Correspondence of Zinaida Hippus*, München 1972, s. 114.

tań genialnego rosyjskiego pisarza-Żyda³³. O niesprawiedliwości jej opinii świadczyć może twórczość takich pisarzy pochodzenia żydowskiego jak choćby Pasternaka, Mandelsztama, Babla (a później Brodskiego).

Odpowiedzi na pytanie o misję narodu żydowskiego Gippius szuka w listach „ojca” chrześcijaństwa — św. Pawła apostoła, Żyda, który przyjął Jezusa-Mesjasza. Powołuje się na *List do Rzymian*, w którym św. Paweł przekonuje, że zatwardziałość części Izraela na Ewangelię — zbawienna dla ogromnej rzeszy pogan — trwać będzie dopóty, dopóki wszyscy oni nie poznają Dobrej Nowiny³⁴. Nawiązuje również do słów Wasilija Tiernawcewa, prelegenta na Spotkaniach Religijno-Filozoficznych w Petersburgu:

Он говорил, что еврейство должно было сохраняться, оставаться единым, сплоченным, обособленным народом, не могло слиться с европейской христианской культурой, не могло войти в христианство; не могло и не может — потому что настоящего, истинного христианства, подлинно обнимающего Ветхий и Новый Завет, скрепляющего их единым Духом, — (религии Троичности) — еще не было, и нет. Существование евреев, в отдельности, в обособленности, — есть знак, что его нет, и что к нему мы должны стремиться³⁵.

Pisarka toczy z Felzenem polemikę, odwołując się do koncepcji religijnego uzasadnienia biegu dziejów, którą przez lata rozwijała wraz z mężem. Warto przypomnieć, że Mereżkowsy interpretovali historię jako następstwo kolejnych epok religijnych, proces doskonalenia się ludzkości, prowadzący w ostatniej fazie do absolutnej wolności duchowej. Sięgając do eschatologii historii średnio-wiecznego cystersa Joachima z Fiore, wyróżniali trzy etapy w dziejach ludzkości, inspirowane i zdominowane kolejno przez jedną osobę Trójcy Świętej: sytuujące się w przeszłości Królestwo Boga Ojca, istniejące współcześnie Królestwo Syna Bożego oraz Królestwo Ducha Świętego, ku któremu zmierza ludzkość.

Analiza prozy niefikcjonalnej Zinaidy Gippius prowadzi do wniosku, że pisarka miała ambiwalentny stosunek do Żydów. Z jednej

³³ Tamże, s. 118.

³⁴ Zob. Rz 11.

³⁵ З.Н. Гиппиус, *О евреях и статье Фельзена...*, s. 120.

strony jej stanowisko, zwłaszcza wkrótce po przewrocie bolszewickim, odpowiadało ukształtowanym przez stulecia negatywnym stereotypom, z drugiej zaś je przełamywało. Z publicystyki i diarystyki Gippius wypływa nie tylko przekonanie o wzajemnej nienawiści Żydów i nie-Żydów, ale też głęboka potrzeba poszukiwania pojednania oraz wiara w możliwość jego urzeczywistnienia w przyszłości. Nadzieje na harmonijne współistnienie oraz przemianę ludzkości w braterską wspólnotę wiąże Gippius z ruchami religijnymi w Rosji, odrodzeniem Kościoła prawosławnego oraz otwarciem się Żydów na chrześcijaństwo. Antysemityzm i niemożność osiągnięcia autentycznej jedności między ludźmi, zdaniem pisarki, wynika z niedoskonałości chrześcijaństwa czy też braku religii, która prawdziwie spajałaby Stary i Nowy Testament.

Ивона Крыцка-Михновска

Резюме

ЕВРЕИ И ЕВРЕЙСКИЙ ВОПРОС В ПРОЗЕ НОН-ФИКШН ЗИНАИДЫ ГИППИУС

В статье анализируются взгляды Зинаиды Гиппиус на статус, место и роль евреев в истории, выраженные в дневниках, публицистике и эссеистике. Чтение этих текстов приводит к выводу, что отношение писательницы к евреям было двойственным. С одной стороны, оно (особенно вскоре после революции), соответствовало устоявшимся негативным стереотипам, с другой — их преодолевало. В публицистике и дневниках Гиппиус выражено убеждение в необходимости примирения с евреями, а **также вера в возможность** его достижения. Надежду на гармоническое сосуществование людей писательница связывает с религиозным движением в России, возрождением Православной Церкви и принятием евреями христианства.

Iwona Krycka-Michnowska

Summary

THE JEWS AND THE JEWISH QUESTION IN NON-FICTION PROSE OF ZINAIDA GIPPIUS

In this paper the views of Zinaida Gippius on the status, place and role of the Jews in history, expressed in the diaries, journalistic writing and essays were ana-

lysed. A reading of these texts leads to the conclusion that the writer had an ambivalent attitude to the Jews. On the one hand, her position, especially soon after the Bolshevik revolution, corresponding to negative stereotypes, but on the other hand overcome it. The journalistic writing and Gippius' diaries comes belief in the need for reconciliation and in the possibility of achieving it. The hope for a harmonious coexistence of people connects Gippius with religious movements in Russia, the revival of the Orthodox Church and the opening of the Jews to Christianity.